

АСВЕТНИЦКАЯ ПАРАДЫГМА САЦЫЯКУЛЬТУРНАГА РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАГА ГРАМАДСТВА пач. XIX ст.

У.А. Жылко

аспірант кафедры культуралогіі

УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»

(Рэспубліка Беларусь, г. Мінск)

У гісторыі культуры бадай што кожнага народа можна вылучыць неадназначныя і шматаспектныя ў сваёй аснове перыяды сацыякультурнага развіцця, якія характарызуюцца надзвычайнай ускладненасцю сацыяльнай і культурнай сітуацыі і ў той жа час адыгрываюць вызначальную ролю ў нацыятворчым працэсе. Перыпетыі гістарычнага лёсу беларускага народа дазваляюць выявіць у культуры Беларусі падобны адмысловы перыяд, у якасці якога выразна выступае XIX ст. – эпоха, якая дае магчымасць разгледзець Беларусь як надзвычай складаны і цікавы культурны феномен.

Супярэчлівы характар сацыякультурнага развіцця беларускага грамадства XIX ст. найперш абумоўлены збегам гістарычных варункаў, які і з'яўляецца першапрычынай зменаў у «культурным, палітычным і сацыяльным полі» [1]. Вядома, што няспыннае абвастрэнне ўнутраных этнічных і сацыяльных супярэчнасцяў у Рэчы Паспалітай прывяло ўрэшце рэшт да далучэння амаль усёй тэрыторыі Беларусі да Расійскай імперыі ў выніку трох падзелаў на мяжы XVIII–XIX ст.

Гістарычныя змены дзяржаўнага становішча безумоўна паўплывалі на якасную аснову сацыякультурнай сітуацыі, пад якой варта разумець сукупнасць умоў і абставін, якія структуруюць сацыяльную прастору з пункту гледжання культурнага прыярытэту і развіваюць у часе культурную дамінанту працэсу грамадскага развіцця. Усё вышэйакрэсленае дазваляе разгледзець абраны перыяд ў дынаміцы – як працэс разгортвання айчыннай культуры ў часе і прасторы і ў непарыўнай сувязі з сацыяльнай арганізацыяй, сацыяльнымі пераменамі і ўзрушэннямі, на якія XIX ст. надзвычай багатае. Таму падаецца тэрэтычна апраўданым у якасці сістэмаўтваральнага ядра, прызмы аналізу перыяду XIX ст. абраць катэгорыю парадыгмы сацыякультурнага развіцця, паколькі для спасціжэння сутнасці эпохі неабходна ўлічваць сацыяльныя і культурныя чыннікі, адзінства культурнага і грамадскага развіцця. Азначэнне акрэсленага паняцця парадыгмы сацыякультурнага развіцця грамадства было сінтэзавана намі з канцэпцыяй Т. Куна [4], Н. Бакач [2], Н. Петрачэнка [5] і заключаецца ў разуменні пад дадзенай культуралагічнай катэгорыяй сукупнасці тэндэнцыяў сацыяльнага і культурнага развіцця, «рэальнага феномена цэласнасці сацыякультурных адзінак у іх стылёвай сінхроннасці, нейкага інтэгратаўнага прынцыпу, істотнага для культуры, разгледзенай на гарызантальным зрэзе, аднолькава прадстаўленага ва ўсіх «адначасовых» феноменах сацыякультурнай рэчаіснасці і ў адносінах да якога дадзеныя з'явы могуць быць растлумачаны як моманты адзінай культурнай цэласнасці» [2, с. 9].

Генетычна першая палова XIX ст. была звязана з папярэдняй эпохай, якая пэўным чынам намеціла накірунак далейшага сацыякультурнага развіцця Беларусі. Нягледзячы на тое, што ў першыя дзесяцігоддзі ў свядомасці суб'ектаў беларускай культуры адбываўся паступовы адыход ад эстэтыкі і ідэйнай сутнасці класіцызму, асветніцкая парадыгма сацыякультурнага развіцця грамадства тым не менш працягвала адыгрываць вызначальную ролю ў тагачаснай беларускай культуры.

Гэта найперш тлумачылася сацыяльнымі чыннікамі: канец XVIII – пачатак XIX стст.. увайшоў у гісторыю як трагічны для народна перыяд сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту, які характарызаваўся заняпадам беларускай дзяржаўнасці пасля захопу Вялікага Княства Літоўскага Расійскай імперыяй. У такіх надзвычай неспрыяльных абставінах асветніцкія ідэі набылі характар актуальных і захавалі сваю значнасць. З усяго вышэйсказанага вынікае, што пачатак XIX ст. у беларускай культуры характарызуецца цеснай сувяззю з папярэдняй эпохай, што выражаецца ў працягу існавання асветніцкай парадыгмы сацыякультурнага развіцця грамадства.

Калі гаворка ідзе пра выяўленне сутнасці той ці іншай сацыякультурнай з'явы, адразу паўстае пытанне пра яе структуру. Узяўшы за аснову структурную характарыстыку культурнай парадыгмы, прапанаваную Н. Бакач, мы можам вылучыць наступныя элементы дадзенага феномена: светапоглядны, суб'ектны, каштоўнасны, сімвалічны [2, с. 11–12].

Светапоглядны складніку структурным змесце феномена культурнай парадыгмы развіцця грамадстваадлюстраввае сутнаскае нападненне дадзенай катэгорыі. Духоўна-культурная сітуацыя на Беларусі у пачатку XIX ст. характарызуецца працягам існавання і развіцця асветніцкіх ідэй у сацыякультурным працэсе, сярод якіх вызначальнай выступае прыярытэт асветы, навукі і розуму, а адсюль – услаўленне чалавека як носбіта пэўных разумовых і маральных якасцей незалежна ад яго паходжання. Менавіта імкненне да разумовага развіцця і ўдасканалення, нягледзячы на цяжкасці ў абмежаванасці самастойнасці дзяржаўнага існавання, былі стымулам у змаганні і барацьбе за нацыянальнае самавызначэнне, у пераадоленні комплексу непаўнавартасці і спазнанні і вывучэнні ўласнай адметнасці, якая цалкам адмаўлялася ў тагачасных гістарычных варунках.

Светапоглядная аснова асветніцкай парадыгмы безумоўна атрымала сваю практычную рэалізацыю. У сувязі з гэтым слушным падаецца прыгадваць дзейнасці ў межах Віленскага ўніверсітэта тайных студэнцкіх таварыстваў філаматаў і філарэтаў, прамяністых, якая найперш была накіравана на разумовае ўдасканаленне яе членаў так і на значныя поспехі ў галіне мастацкага і навуковага даследавання феномена беларускай культуры.

Дадзеная светапоглядная аснова асветніцкай парадыгмы развіцця грамадства XIX ст. пэўным чынам вызначае наступны структурны элемент дадзенага феномена – суб'ектны. Суб'ектны складнік асветніцкай культурнай парадыгмы развіцця грамадства прадстаўлены творцамі і носбітамі

культурнай парадыгмы, аб'яднанымі агульнай эпохай. Перш-наперш іх вылучае падабенства лёсу і культурна-гістарычнай місіі, выражанай непасрэдна ў культуратворчай дзейнасці і падабенстве спосабаў рэфлексавання і вырашэння агульных парадыгмальна значных задач. Яскравымі прадстаўнікамі асветніцкай культурнай парадыгмы з'яўляюцца згаданыя вышэй члены тайных студэнцкіх таварыстваў філаматаў (В. Яжоўскі, В. Мілеўскі, Я. Чачот, А. Міцкевіч, Т. Зан, І. Дамейка), філарэтаў, прамяністых. Аднак, нельга не пагадзіцца з І. Бабковым, які сцвярджае, што філаматы знаходзяць сябе ўжо на памежжы Асветніцтва і Рамантызму. У дачыненні да іх можна казаць нават не пра таварыства, а пра цэлую генерацыю дробнай шляхты, якая «не ўбачыла» сябе ў асветніцкім люстэрку і пачала актыўна шукаць новыя шляхі культурнай, сацыяльнай і палітычнай самарэалізацыі [1]. Таму варта ўлічыць, што вышэйпералічаныя суб'екты культуры знаходзяцца на памежжы асветніцкай і рамантычнай парадыгм сацыякультурнага развіцця грамадства.

Аб'яднаныя нацыянальна-асветніцкай мэтай, якая была запатрабавана ў тагачасных культурна-гістарычных абставінах, прадстаўнікі асветніцкай парадыгмы дзейнічалі ў межах адной праграмы: большасць культуратворчых высілкаў была накіраванна на разумовае самаўдасканаленне асобы на карысць грамадства з мэтай дзяржаўнага адраджэння былой самастойнасці, а таксама на навуковае даследаванне беларускай культуры і выяўленне яе адметнасцей у параўнанні з суседнімі.

Да суб'ектаў культурнай парадыгмы можна аднесці таксама і «духоўных лідэраў» эпохі, рэальных людзей, якія зрабілі важкі ўнёсак у фармуляванне і вырашэнне жыццёваважных задач. Калі для асветніцкай культурнай парадыгмы вызначальнай дамінантай было поруч з разумовым грамадзянскае станаўленне асобы, то адмысловым узорам такога станаўлення суб'ектаў культуры выступае постаць Т. Касцюшкі, які ў свой час здолеў скансалідаваць народ на вызваленчую барацьбу, тым самым распачаўшы шырокі грамадскі рух, нацыянальна-вызваленчую барацьбу, з якой была звязана уся гісторыя культуры на працягу XIX ст..

Безумоўна, асноўнымі прадуктамі культуратворчай дзейнасці суб'ектаў асветніцкай культурнай парадыгмы (як, прынамсі, і любой іншай) выступала мастацкая творчасць і прадукты непасрэднай навукова-даследчыцкай працы, што падкрэслівае адзінства вядучага тыпу дзейнасці падчас вырашэння агульных змястоўных задач, якія выступаюць стрыжнем усёй культурнай парадыгмы. Варта падкрэсліць, што выразнікам ідэйнага зместу асветніцкай парадыгмы, спосабам выражэння парадыгмальнага прадпісання ў канкрэтнай сферы чалавечай дзейнасці (найперш у мастацкай творчасці) выступае стыльвы накірунак – класіцызм. Галоўнае прызначэнне стылю ў культуры, паводле Е. Усцюговай, – быць механізмам самаарганізацыі культурнай цэласнасці і адначасова фомай, спосабам самаідэнтыфікацыі суб'ектаў культуры [6, с. 39].

Своеасаблівае раскрыццё культурнай парадыгмы гістарычнай эпохі адбываецца менавіта праз стыль. Па меркаванні Н. Бакач, «стыль» з'яўляецца менавіта тым паняццем, з дапамогай якога можна апісваць «культурную

парадыгму» як феномен сацыякультурнай цэласнасці. Культурная парадыгма, згодна меркавання даследчыцы, ёсць агульнастылёвае адзінства канкрэтнага сацыякультурнага часу, якое звязана з актуальнымі толькі для яго жыццёвымі задачамі і спосабамі іх вырашэння [2, с. 10].

Эстэтыка і мастацкая культура класіцызму ў Беларусі сфарміраваліся ў XVIII стагоддзі, прадаўжалі развівацца і ў першай палове XIX ст. Менавіта гэты стылёвы накірунак, мастацкі метада здолелі адлюстравалі асноўныя сутнасныя адметнасці асветніцкай парадыгмы: у паказе грамадскага быцця, якое вызначае каштоўнасць і змест пэўнай асобы, ў класіцыстычным творы цэнніца ўпарткаванасць, унармаванасць. Нарматыўнасць грамадскіх ідэалаў у класіцызме адпавядае нарматыўнай эстэтыцы творчасці, дзе павінна панаваць норма, узор, арыентацыя на кананічныя сюжэты, рацыяналістычны погляд на мастацкую творчасць, паводле якога можна спасцігнуць сакрэты паэзіі, музыкі, жывапісу, тэатра шляхам вывучкі [3, с. 14]. Таму да суб'ектаў асветніцкай культурнай парадыгмы варта аднесці і прадстаўнікоў класіцыстычнай традыцыі ў мастацкай творчасці, якія так ці інакш у сваіх творах фармальна і змястоўна адлюстроўвалі ідэйную сутнасць дадзенай парадыгмы. Асноўныя рысы класіцызму (абагульненасць вобраза, зададзенасць ідэі, арыентацыя на гарманічную закончанасць і антычныя ўзоры, рацыяналізм) [3, с. 14] уласцівы шэрагу суб'ектаў разглядаемай культурнай парадыгмы: пісьменнікам, якія жылі на Беларусі, але пісалі на польскай (А. Нарушэвіч, Ю.Нямцэвіч, Т. Глінская), рускай (І. Сакольскі), лацінскай (М. Карыцкі), а таксама польскай і часткова беларускай (невялікая колькасць узораў класіцыстычных вершаў у Я. Чачота, Я. Баршчэўскага) мовах. У выяўленчым мастацтве традыцыі класіцызму развівалі Іосіф Аляшкевіч у сваіх партрэтах, Ф. Смуглевіч, яны ў сваю чаргу паўплывалі на раннюю творчасць В. Ваньковіча. Асветніцкая філасофія пачатку XIX ст. дэмакратызавала позні класіцызм на Беларусі, Літве і Польшчы, наблізіла яго да айчынных мастацкіх традыцый. Мастацтва выконвала падкрэсленую сацыяльную функцыю, адыгрывала значную ролю ў грамадскім і маральным выхаванні асобы.

Калі звярнуцца да разгляду каштоўнаснага складніка асветніцкай парадыгмы XIX ст., можна сказаць, што іерархію каштоўнасцей узначальваюць каштоўнасці грамадскага характару: розум, грамадзянскі абавязак, фізічная і маральная праца, самаўдасканаленне, дабрачыннасці, грамадская супольнасць, дзяржава, свабода, роўнасць, маральнасць.

Нягледзячы на захаванасць рэштак асветніцкай парадыгмы ў мастацкай творчасці і сацыяльным жыцці беларусаў на пачатку XIX ст., яна не з'яўлялася дамінуючай ў дадзены перыяд, ва ўсведамленні дзеячаў культуры першых дзесяцігоддзяў XIX ст. адбываецца паступовы адыход ад эстэтыкі класіцызму, які ляжаў у аснове асветніцкай ідэалогіі. Менавіта ў гэты час назіраецца паступовая змена парадыгм сацыякультурнага развіцця грамадства з асветніцкай на рамантычную, што было выклікана патрэбамі культурна-гістарычнага развіцця, якія ў сваю чаргу былі абумоўлены рознага кшталту супярэчнасцямі.

1. *Бабкоў, І.* Фрагменты гісторыі беларускага мыслення. Позняе Асветніцтва як эпоха думкі / І. Бабкоў [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://bk.baj.by/leksyji/litaratura/babkou01-8.htm>. – Дата доступу : 12.06.2012.

2. *Бакач, Н.Б.* Культурная парадигма как объект социально-философского анализа: автореф. дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11 / Н.Б. Бакач ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 1998. – 24 с.

3. *Конан, У.М.* Беларуская эстэтыка і мастацкая культура гістарычнай традыцыі і сучаснасць / У.М. Конан. – Мінск : Праўленне таварыства «Веды», 1988. – 23 с.

4. *Кун, Т.* Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.

5. *Петроченко, Н.В.* Культурная парадигма как методологическое средство исследования хореографического искусства: автореф. дис. ... д-ра культурологии : 24.00.01 / Н.В. Петроченко ; [Кемер. гос. ун-т культуры и искусств]. – Кемерово : [s. n.], 2005. – 23 с.

6. *Устюгова, Е.Н.* Стиль и культура : Опыт построения общей теории стиля / Е.Н. Устюгова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – 260 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГЛУ